

EVOLUȚII ALE AUTORITĂȚII PAPALE PÂNĂ LA CONCILIUL II VATICAN*

Drd. Marius C. Trică

Abstract: The Roman Catholic Church's vision on authority in the Church will crystalize around the primacy of the bishop of Rome in the Church and will change, under the influence of historical, political and ecclesiological factors, into papal authoritarianism.

Generally, the transformation of the authority of the bishop of Rome into authoritarianism in the Church knew a honorific and synodic stage in the first eight Christian centuries, then an authoritarian and non-synodic one during the Middle Ages, culminating with the exclusivist one proclaimed in the dawn of modernity, at the First Council in Vatican (1870).

Keywords: authority, bishop, political, modernity

Concepția Bisericii Romano-Catolice privind autoritatea în Biserică se va cristaliza în jurul primatului episcopului Romei în Biserică și se va transforma, sub influența unor factori istorici, politici și eclesiologici, în autoritarism papal.

În general, transformarea autorității episcopului Romei în autoritarism în Biserică a cunoscut o etapă onorifică și sinodală în primele opt secole creștine, apoi una autoritaristă și nesinodală în Evul Mediu, culminând cu cea exclusivistă proclamată în zorii modernității, la Conciliul I Vatican (1870).

În remarcabilă sinteză enciclopedică a doctrinei catolice, realizată alfabetic anterior Conciliului II Vatican (1962 - 1964), intitulată *Dictionnaire de Theologie Catholique*, conceptul de autoritate (autorité)¹ este explicat printr-o simplă trimitere la noțiunea de putere (pouvoir). Mai departe, mergând pe firul indicat, ideea de putere nu este prezentată în legătură cu Iisus Hristos sau cu Biserica, ci exclusiv în legătură cu papa² și dintr-o dublă perspectivă: puterea temporală sau seculară a acestuia, și anume modul dobândirii și exercițiul puterii lumești asupra statului papal creat începând cu secolul al VIII-lea în

* Acest studiu a fost realizat în cadrul cursurilor doctorale în domeniul Teologie, la Școala Doctorală de Științe Socio-Umane a Universității din Craiova, sub îndrumarea ÎPS Acad. Prof. Univ. Dr. Irineu Ioan Popa, mitropolitul Olteniei, care și-a dat acordul pentru a fi publicat.

cadrul Imperiului Carolingian³ și puterea generală în materie temporală care „decurge logic din jurisdicția spirituală a pontifului roman”⁴ și care, deși este o „putere” spirituală, „se traduce în practică, în ceea ce-l privește pe șeful Bisericii, printr-o putere directă de jurisdicție asupra temporalului”⁵, regim care nu este rezultatul vreunui dar special sau al vreunei convenții, ci se exercită peste întreaga Biserică „în virtutea dreptului divin care vine din primatul său divin”⁶.

Această concepție este rezultatul unei evoluții care a stat sub semnul transformării slujirii și autorității episcopale în Biserica Romei în autoritarism papal universal, ca efect al adaptării și exploatării contextului politic și pierderii exercițiului sinodalității ecumenice cu Răsăritul, bornele istorice și doctrinare care au marcat această evoluție fiind următoarele:

În teologia patristică de sorginte latină s-a dezvoltat treptat o eclesiologie ce-l pune în prim-plan pe Apostolul Petru, care este văzut ca mai-marele (prin-ceps) Apostolilor și care se detașează incontestabil drept lider al Bisericii primare din Ierusalim, înconjurat de ceilalți Apostoli și de întreaga Biserică și este considerat apostolul căruia Iisus „i-a dat un rang (o funcție, adică primatul, n.n.) și i-a făcut o promisiune”⁷, „Apostolul în persoana căruia Cristos a fondat Biserica sa”⁸ și chiar ca imagine vie și izvor al episcopatului⁹. Potrivit teologilor catolici formula biblică „Petru și cei împreună cu el” (Mc. 1, 36; Lc. 8, 45; 9, 32) „desemnează colegiul apostolic, în cadrul căruia Petru apare ca un factor de unitate și purtător de cuvânt”¹⁰.

În încercarea de a justifica primatul și autoritatea papale, teologii catolici interpretează scrisorile papale adresate unor comunități sau episcopi, ori disputele în care se angrenează episcopii Romei din primele secole sau unele pasaje din scrierile Sfinților Părinți, ca pe dovezi care ar fundamenta autoritatea episcopului Romei față de ceilalți episcopi și a Bisericii Romei în raport cu celelalte Biserici locale.

¹ Dictionnaire de théologie catholique, contenant l'exposé des doctrines de la théologie catholique, leur preuves et leur histoire, vol. 1, premier fascicule, Librairie Letouzey et Ané, Paris, 1903, col. 2593.

² Ibidem, tome douzieme, deuxième partie, Librairie Letouzey et Ané, Paris, 1935, col. 2670 – 2772.

³ Ibidem, col. 2676 – 2677.

⁴ Ibidem, col. 2704.

⁵ Ibidem, col. 2768.

⁶ Ibidem, col. 2772.

⁷ Pierre Batiffol, CATHEDRA PETRI. Études d'Histoire ancienne de l'Église, în Unam Sanctam, nr. 4, Les Éditions du Cerf, Paris, 1938, p. 175.

⁸ Ibidem, p. 178.

⁹ O sinteză istorico-teologică a acestei concepții la John Meyendorff, Rome and Constantinople, în vol. Rome, Constantinople, Moscow. Historical and Theological Studies, St. Vladimir's Seminary Press, 1996, pp. 14 -19.

¹⁰ Jean Colson, Le ministère apostolique dans la littérature chrétienne primitive: apôtres et évêques, „sanctificateur des nations”, în Unam Sanctam, nr. 39, Les Éditions du Cerf, Paris, 1964, p. 136

În această situație este Epistola către Corinteni a episcopului Clement al Romei († 102 d.H.), care ar fi semnul autorității superioare a Bisericii Romane în baza căreia intervine în Biserica din Corint¹¹, pentru a estompa conflictul dintre ierarhie și harismatici; sau formula de salut a Sfântului Ignatie al Antiohiei către Biserica romană din epistola destinată comunității creștine din capitala imperială și anume: „Bisericii care stă în frunte în țara romanilor, vrednică de Dumnezeu, vrednică de cinste, vrednică de fericire, vrednică de laudă, vrednică de a dobândi ce dorește, vrednică de curăție, Bisericii care stă în fruntea dragostei”¹²; intervenția autoritară a papei Victor în controversele pascale de la sfârșitul secolului al II-lea, care au pus față în față Biserica Romei cu Biserica Asiei condusă de Policrat al Efesului¹³, este văzută ca „indiciul că Roma revendică o autoritate specială pe care Efesul n-o posedă”¹⁴, iar episcopul Romei își revendică „puterea de excomunicare universală”¹⁵ și al cărui „primat în sânul colegialității universale”¹⁶ este amintit și de Sfântul Irineu care situează Biserica din Roma „în centrul lumii”, aceasta deținând potențior principalitas, unde suntenerate mormintele Apostolilor Petru și Pavel, fondatorii ei¹⁷.

¹¹ Pierre Batiffol, *L'Église Naissante et Le Catholicisme*, cinquième édition, Librairie Victor Lecoffre, Paris, 1911, pp. 154 - 155. După eclesiologul francez, Jean Colson, scrisoarea clementină „denota că Biserica Romei are conștiința autorității și competenței sale de a rezolva problema” cu care se confruntă Biserica locală din Corint, lucru care se vede și din faptul că episcopul Clement face recurs la memoria Apostolilor Petru și Pavel „stâlpii cei mai înalți și cei mai drepți” ai Bisericii, care au fost martirizați la Roma, cf. *L'Épiscopat catholique. Collegialité et primauté dans les trois premiers siècles de l'Église*, în *Unam Sanctam*, nr. 43, les Editios du Cerf, Paris, 1963, pp. 41 - 42.

¹² Către Romani, în Sfântul Ignatie al Antiohiei, *Epistole*, trad., note și indici de Pr. D. Fecioru, în *Scrierile Părinților Apostolici*, PSB, vol. 1, EIBMBOR, 1979, p. 174. În viziunea teologilor catolici expresia de salut ignatiană arată „rolul episcopului Romei, care face ca slujirea sa să se întindă peste toate Bisericile, nu numai sub forma sfaturilor sau a sentințelor doctrinale, ci de asemenea sub forma bunătații practice”, cf. Jean Colson, *L'Épiscopat catholique*, p. 48.

¹³ Amintite de istoricul Eusebiu de Cezareea în *Istoria bisericească V, XXIV, 9*, trad., studiu, note și comentariu de Pr. Prof. T. Bodogae, în PSB, vol. 13, EIBMBOR, București, 1987, p. 217. De reținut că, potrivit eclesiologilor catolici, conștiința primatului papal era deja consolidată la Roma încă de la sfârșitul secolului al II-lea, în timpul pontificatului lui Victor (189 - 199 d.H.), când „Roma devine conștientă de puterea sa de a promulga decrete definitive, valide în ele însele, în întreaga lume”, cf. Yves Congar O.P., *After Nine Hundred Years. The Background of the Schism between the Eastern and Western Churches*, Fordham University Press, New York, 1959, p. 68.

¹⁴ Pierre Batiffol, *CATHEDRA PETRI*, p. 32.

¹⁵ Jean Colson, *L'Épiscopat catholique*, p. 50.

¹⁶ *Ibidem*, p. 51.

¹⁷ „Bisericii celei foarte mari și foarte vechi și cunoscute de toți, întemeiate și așezate în Roma de cei doi preaslăviți Apostoli Petru și Pavel (...), căci cu această Biserică, în care s-a păstrat totdeauna pentru cei de pretutindeni Predania/Tradiția care vine de la Apostoli, e necesar să se pună de acord orice Biserică (...) din pricina originii ei mai puternice (potentioem principalitatem)”, în *Tradiția apostolică și dovedirea ei împotriva falsificării gnostice (Contra ereziilor) III, II, 2*, vol. cit., p. 484. Pentru textul latin, vezi *Contra haereses III, 3, 1-2*, în J.-P. Migne, *PG 7*, Paris, 1857, col. 848-849. În opinia teologilor catolici textul arată că „comuniunea cu Biserica romană era necesară și că Biserica romană era gardianul unității catolice”, cf. Pierre Batiffol, *CATHEDRA PETRI*, p. 37.

Pentru Sfântul Ciprian (secolul al III-lea), toți episcopii dețin nu catedra Apostolilor (cathedra Apostolorum) ci cathedra Petri, scaunul (episcopal) al lui Petru¹⁸, iar textul de la Matei 16, 13-19 este interpretat ca fundamentând originea petrină a episcopatului¹⁹; pe urmele sale, Sfântul Ambrozie (secolul al IV-lea), spune că după cum Petru a primit misiunea de a paște turma Domnului chiar de la Domnul, aceeași misiune trebuie s-o accepte și episcopii²⁰, la ambii părinți latini putând fi observată o raportare a episcopatului la Apostolul Petru și nu la alți Apostoli sau la întregul grup apostolic.

Sinodul I ecumenic, prin Canonul 6, va face din practica aflată în uz la Roma exemplul de urmat pentru scaunele Alexandriei și Antiohiei în ceea ce privește administrarea sinodală mitropolitană sau exarhală, apoi la Sinodul al II-lea ecumenic, prin Canonul 3, este menționată „întâietatea cinstei” episcopului Romei în raport cu cel al Constantinopolului „Roma nouă”, pentru ca la Sinodul al IV-lea ecumenic, prin Canonul 28, să fie recunoscute noii Rome „întâietăți deopotrivă cu ale vechii Rome”, fiind totuși „a doua după aceea”²¹.

Însă, nu trebuie uitate hotărârile unui sinod local desfășurat în câmpul de influență al Bisericii Romei din acea perioadă, care în tradiția și, ulterior dreptul canonic apusean, a avut importante rezonanțe, și anume Sinodul de la Sardica, din anul 343 d.H., unde, prin Canonul 3, episcopului Romei i se acordă dreptul de a dispune ca instanță de apel în raport cu deciziile unui sinod mitropolitan²²,

¹⁸ “Pe unul singur (pe Petru n.n.) își zidește Biserica (...) Și ceilalți Apostoli erau ceea ce a fost Petru, înzestrați cu aceeași onoare și putere, dar începutul pleacă de la unul, pentru ca Biserica lui Hristos să se arate în unitatea sa. (...) Această unitate suntem datori s-a ținem puternică și s-o apărăm cei care conducem ca episcopi Biserica (...) Episcopatul este unul singur, din care deține fiecare o parte în mod solidar”, în Despre unitatea Bisericii, IV și V, trad. de Prof. Nicolae Chițescu, Eliodor Constantinescu, Paul Papadopol și Prof. David Popescu, în PSB, vol. 3, EIBMBOR, București, 1981, pp. 436 - 437.

¹⁹ Y.M.-J Congar o.p., *L'Écclésiologie du Haut Moyen Age. De Saint Grégoire le Grand à la désunion entre Byzance et Rome*, Les Éditions du Cerf, Paris, 1968, p. 138.

²⁰ “Quas oves et quem gregem non solum tunc beatus suscepit apostolus Petrus, des et nobiscum eas accepit, et cum illo eas nos accepimus”, *De Dignitate sacerdotali libellus II*, în J.-P. Migne, PL 17, Paris, 1845, col. 570.

²¹ Vezi Arhid. Prof. Dr. Ioan N. Floca, *Canoanele Bisericii Ortodoxe. Note și comentarii*, ediția a III-a îmbunătățită, ediție îngrijită de Dr. Sorin Joantă, Sibiu, 2005, pp. 59, 73 și 101. Ierarhia onorifică a pentarhiei scaunelor, în ordinea Roma, Constantinopol, Alexandria, Antiohia și Ierusalim, este recunoscută în Răsărit și la Sinodul Trulan de la Constantinopol (691 – 692 d.H.) prin Canonul 36, cf. *Ibidem*, p. 138.

²² Reputatul istoric romano-catolic al Bisericii primare, Pierre Batiffol, susține că „sinodul de la Sardica nu l-a investit pe episcopul Romei cu o putere nouă, pentru că uzul de a face apel la Roma în cazul unei sentințe (contestate n.n.) a unui conciliu provincial era ținut de papa Iulius ca un obicei consacrat”, iar la sinod practic lui i s-a luat acest drept direct pe care-l avea, fiind „deposedat de dreptul de a judeca în a doua instanță”, dar rezervându-i-se dreptul de a desemna un sinod provincial învecinat care să judece cauza respectivă, cf. *La Paix Constantinnienne et le Catholicisme*, deuxième édition, Librairie Victor Lecoffre, Paris, 1914, pp. 447 – 448.

pentru ca prin Canoanele 4 și 5 să fie explicată procedura de urmat²³. Acest drept va fi revendicat ulterior de papii romani nu numai în cadrul patriarhatului roman, ci în întreaga Biserică, pretenție care-l situa în fapt deasupra Bisericii însăși²⁴.

Confruntat cu șocul cuceririi Romei de către triburile germanice conduse de Alaric (410 d.H.), episcopul Augustin al Hipponei (†430 d.H.) va reacționa prin lucrarea *De civitate Dei*, care va proclama dihotomia dintre Cetatea lui Dumnezeu, Ierusalimul ceresc (Biserica) și cetatea omenească (orice formă de guvernare politică) și în același timp supremația primeia asupra celei din urmă²⁵, concepție care va influența decisiv programul politic și bisericesc al papilor de la Roma, care își vor asuma povara suprapunerii cetății cerești peste cea pământească²⁶, demers care s-a soldat într-un final prin transformarea papalității într-o adevărată monarhie de drept divin, un stat terestru al lui Dumnezeu cel ceresc.

Deși la jumătatea secolului al V-lea, Papa Leon cel Mare²⁷ a refuzat validarea Canonului 28 al Sinodului IV ecumenic²⁸, prin care se recunoștea scaunului de Constantinopol „Noua Romă” aceleași drepturi și privilegii ca și scaunului roman, în general autoritatea papală nu va ieși din cadrele sinodalității ecu-

²³ *Canoanele Bisericii Ortodoxe*, pp. 256 – 257. Așa cum afirmă cunoscutul eclesiolog catolic Yves Congar, din punct de vedere canonic, juridic și administrativ tonul disputei cu Răsăritul va începe cu Sinodul de la Sardica, când papei i se recunoaște dreptul de apel, pentru prima dată ieșind la lumină două concepții diferite, Răsăriteană și Apuseană, în ceea ce privește regimul canonic al vieții bisericești și al unității Bisericii, cf. *After nine hundred years*, pp. 49 – 50. Cardinalul catolic plasează aici „prima mare manifestare a înstrăinării în planul Bisericii ca atare”, *Ibidem*, p. 64.

²⁴ „Sardica a fost o încercare a Apusului de a canoniza rolul reglator (de arbitru, *n.n.*) al Romei”, cf. Congar, *After nine hundred years*, p. 64, însă dreptul de apel acordat papei de la Roma la Sardica va fi recunoscut de răsăriteni doar pentru patriarhatul Romei și nu în întreaga Biserică, cf. *Ibidem*, p. 64.

²⁵ *Civitas terrena este civitas diaboli*, în care omul trăiește în pace în sine și pentru sine, urmând paradigma diavolului, *De civitate Dei contra Paganos* 14, 4, în J.-P. Migne, PL, vol. 41, col. 407, 1, iar *Civitas Dei este ordo amoris*, care „subordonează pacea pământească celei cerești” și unde oamenii trăiesc în Dumnezeu și pentru Dumnezeu, *Ibidem* 19, 17, col. 646. Cf. și Pr. Bogdan Herciu, *Principii pentru o antropologie politică în De Civitate Dei a Sfântului Augustin*, în *Dialog Teologic*, nr. 22, 2008, pp. 53 – 55.

²⁶ Ghislain Lafont, o voce importantă a istoriografiei bisericești apusene, remarcă faptul că ideile politico-teologice ale lui Augustin au fost „răsturnate” în perspectiva eclesiologiei, „recunoscându-se supremația puterii religioase a episcopului sau papei asupra oricărei autorități civile”, în *O istorie teologică a Bisericii. Itinerarul, formele și modelele teologiei*, trad. de Maria-Cornelia Ică jr., Ed. Deisis, Sibiu, 2003, p. 417.

²⁷ Aclamat de Părinții de la Sinodul IV ecumenic (451 d.H.) după lectura în plen a scrisorii sale (tomos) către patriarhul Flavian al Constantinopolului, care a stat la baza decretului de credință calcedonian, că învățătura sa „este credința lui Petru, este credința apostolilor. Noi toți credem astfel, ortodocșii cred astfel. Anatomia celor care cred altfel! Petru a vorbit prin Leon”, cf. Charles-Joseph Héféfé, *Histoire des Conciles d'après documents originaux*, tome II, deuxième partie, Letouzey et Ané Éditeurs, Paris, 1908, pp. 687 - 688.

²⁸ Cf. *Ibidem*, p. 826. Așa cum arată John Meyendorff, „Roma era unica Biserică «apostolică» în Apus, relicvele Sfinților Apostoli Petru și Pavel au fost mult timp venerate aici (...), pentru creștinii apuseni, Roma era centrul creștinătății. Apelând la aceste considerații, papii, și în particular Sfântul Leon cel Mare (440 - 461 d.H.), au încercat să se opună creșterii scaunului de Constantinopol, dar nu și-au îndeplinit scopul decât temporar, întrucât creșterea sa era în natura lucrurilor”, *The Orthodox Church*, p. 31.

menice instituite de împărații bizantini și ai pentarhiei consolidate în epoca justiniană (527 – 565 d.H.). Așa cum excelent remarcă Jaroslav Pelikan, fără a i se nega primatul de onoare, „pentru Răsărit, papa era primul între episcopi pentru că era ortodox, în vreme ce pentru Apus el era ortodox pentru că era primul între episcopi și așa va fi mereu”²⁹.

Papa Grigorie cel Mare (590 - 604 d.H.) protestează, în corespondența cu patriarhii Constantinopolului și Alexandriei și cu împăratul bizantin, împotriva adoptării de către patriarhul Ioan a titlului de „patriarh ecumenic”, invocând originea petrină a episcopatului său și făcând recurs la deciziile sinoadelor ecumenice anterioare care au acordat privilegiile onorifice scaunului roman³⁰. Aici este reflectată o dublă traiectorie pe care se înscrie primatul roman: interpretarea tipică a imaginii mistice a episcopatului petrin și conștiința de sine a acestui episcopat petrin moștenit tainic de episcopul Romei³¹, dar și conștiința egalității tuturor episcopilor în Biserică, deci dimensiunea onorifică a sa, idee care încă nu fusese încă estompată de cea dintâi. Însă, fără îndoială, asistăm începând chiar cu secolul al III-lea³² la un proces de „dezvoltare mistică”³³ a imaginii Apostolului Petru în Apus, care a fost detașat de corpul apostolic, iar „pentru că Petru a fost înțeles ca model al episcopatului, prestigiul și autoritatea episcopului Romei vor fi asociate doar cu Petru”³⁴.

În orice caz, această problemă, a primatului episcopului roman în cadrul Bisericii, va genera două eclesiologii diferite în privința autorității acestuia în Biserică „pentru o parte (a imperiului n.n.) acest primat era direct apostolic și de acum înainte de origine „divină”, în timp ce pentru cealaltă parte a era doar un primat al «legii eclesiastice» și al originii”³⁵.

²⁹ Tradiția Creștină. O istorie a dezvoltării doctrinei. II – Spiritul creștinătății răsăritene (600-1700), trad. și note de pr. Prof. Nicolai Buga, Ed. Polirom, 2005, p. 189.

³⁰ În scrisoarea sa din 01 ianuarie 595 d.H. către patriarhul Constantinopolului, Ioan Postitorul, care își luase titlatura de „patriarh ecumenic”, papa Grigorie cel Mare spunea: „Petru, cel dintâi dintre Apostoli, membru al întregii Sfinte Biserici, Pavel, Andrei, Ioan, ce sunt altceva decât căpetenii ale unor Biserici particulare? Și cu toate acestea toți sunt membre sub conducerea unui singur Cap (Hristos). (...) După cum știe frăția ta, n-a oferit oare venerabilul Sinod de la Calcedon, întâistătătorilor acestui scaun apostolic, căruia îi slujesc eu din voința lui Dumnezeu, cinstea de a se numi onorific cu titlu de ecumenici? Totuși nimeni nu a voit să se cheme cu un astfel de titlu, nimeni nu și-a luat un titlu atât de îndrăzneț, ca să nu pară că luând cinstea aceasta de unul singur în demnitatea pontificală, o refuză tuturor celorlalți frați”, Epistola XVIII (Cartea V). Grigorie către Ioan, episcopul Constantinopolului, trad. de Pr. I. Gagiș, în studiul O scrisoare a papii Grigorie cel Mare, în Ortodoxia, nr. 2, 1965, pp. 170 - 171.

³¹ John Meyendorff, Rome and Constantinople, pp. 17 - 18.

³² Imaginea Apostolului Petru va fi detașată și de cea a lui Pavel începând cu Sfântul Ciprian și interpretată din perspectiva textului de la Matei 16, 18 și a chemării sale ca prim apostol (Princeps Apostolorum), fapt care arată că în persoana sa a fost stabilit un primat care este perpetuat în scaunul (cathedra) episcopal al Romei, cf. Pierre Batiffol, CATHEDRA PETRI, pp. 180 - 181.

³³ Y.M.-J Congar o.p., L' Ecclésiologie du Haut Moyen Age, p. 139.

³⁴ John Meyendorff, Rome and Constantinople, p. 15.

³⁵ Idem, The Orthodox Church. Its Past and Its Role in the World Today, St Vladimir' S Seminary Press, Crestwood, NY 10707, 1996, p. 31.

Înființarea statului papal la jumătatea secolului al VIII-lea prin bunăvoința dinastiei carolingiene³⁶, după cele trei veacuri de vid politic imperial în apusul Europei, va scoate papalitatea și din „smerenia autorității” în relația sinodală (ecumenică) cu celelate scaune episcopale (patriarhale) și mai ales cu cel al „noii Rome”, la care o supusese mutarea autorității politice în răsăritul Imperiului Roman de peste patru veacuri, și-i va deschide calea unui parcurs autoritar bicefal – atât pe linie politică, dar și pe cale eclesiastică³⁷, fapt care va avea ca rezultat configurarea unei figuri ierarhice excesive atât a societății, cât și a Bisericii³⁸.

Dacă pe linie politică, papa își va aroga dreptul de a unge sau excomunica împărații și regii Apusului, disputa Filioque din secolul al IX-lea, care-i va avea față în față pe papa Nicolae I al Romei și pe patriarhul Fotie al Constantinopolului, va pune în mod acut problema autorității supreme în Biserică sub aspect dogmatic - papa sau sinodul ecumenic - și va avea consecințe și în planul conceperii exercitării acesteia³⁹, întrucât, dacă Duhul pur-

³⁶ Puterea episcopului Romei se dezvoltă pe baza principiului monarhic bizantin, dar inversat: dacă în Bizanț, puterea episcopilor era dată de împărat, în Apus, puterea împăraților va fi dată de papă, care va crea el un împărat – Carol cel Mare și un imperiu – al francilor, cf. Y.M.-J. Congar o.p., *Conscience ecclésiologique en Occident et en Orient du VIe au XIe siècle*, în *Istina*, 1959, Sixième année, p. 206.

³⁷ După sinodul al VII-lea ecumenic (787 d.H.), în anul 800 d.H., papa acceptă protecția Imperiului Frank și încoronează pe Carol de Mare ca împărat al Occidentului, acest act tranșând definitiv separarea politică dintre creștinii apuseni și răsăriteni și-i va oferi papei de la Roma șansa să capete „independența față de basileul” de la Constantinopol, cf. Yves Congar O.P., *After Nine Hundred Years*, p. 52. La fel, teologul francez Jean-Claude Larchet consideră că “începând cu veacul al IX-lea, se observă la Biserica latină un fel de a concepe înțaietatea papei net diferit de cel din veacurile precedente, prin acordarea unei puternice turnuri politico-juridice, în care puterea înlocuia autoritatea spirituală, iar centralismul se plasa înaintea colegialității”, în *Biserica, Trupul lui Hristos. II - Relațiile dintre Biserici*, trad. de Marinela Bojin, Ed. Sofia, București, 2014, pp. 44 - 45.

³⁸ Teologul catolic Ghislain Lafont spune că intervalul dintre anii 800 și 1153 d.H. „a fost conturată și pusă în scenă o figură ierarhică a omului”, care „depinde de o scară de autorități care-și găsește ele însele unitatea și principiul în autoritatea supremă prin definiție una (...), chiar dacă în realitate ea se manifestă dual (împăratul și/sau papa)”, cf. O istorie teologică a Bisericii. pp. 110 și 133.

³⁹ Așa cum au punctat importanți istorici ai Bisericii creștine și eclesiologi “conflictul dintre Răsărit și Apus a izbucnit în secolul al IX-lea, în legătură cu relația dintre papă și conciliu”, cf. Jaroslav Pelikan, *Tradiția Creștină. O istorie a dezvoltării doctrinei. II - Spiritul creștinătății răsăritene (600 - 1700)*, trad. și note de pr. Prof. Nicolai Buga, Ed. Polirom, 2005, p. 195. La fel John Meyendorff spune că „problema doctrinară Filioque, așa cum era văzută în Est, devine, prin urmare, piatra de încercare a unei dezbateri care implică problema autorității papale”, *Two vision of the Church: East and West on the Eve of Modern Times*, în vol. Rome, Constantinople, Moscow. *Historical and Theological Studies*, St. Vladimir’ S Seminary Press, 1996, p. 48. În fapt, din vremea papei Grigorie cel Mare aflăm luări de poziție explicite în sensul supremației scaunului apostolic roman asupra sinoadelor în general, vezi Jaroslav Pelikan, *Tradiția Creștină. O istorie a dezvoltării doctrinei. I – Nașterea tradiției universale (100-600)*, trad. de Silvia Palade, Ed. Polirom, 2004, p. 361. Apoi Nicolae I, în disputa cu patriarhul Fotie al Constantinopolului, adoptă o atitudine autoritară atât în relația cu acesta, dar și cu ceilalți patriarhi răsăriteni (Alexandria, Antiohia), arogându-și dreptul de a acționa pentru întreaga Biserică, fără consimțământul lor, cf. Jaroslav Pelikan, *Tradiția Creștină. O istorie a dezvoltării doctrinei. II*, pp. 194 - 196.

cede și de la Fiul (que Filio) și Acesta Îl și trimite în lume, tot așa și papa, ca vicar al lui Hristos pe pământ, dispune de puterea sacramentală de a gestiona unilateral harul Duhului, dar și autoritatea supremă în Biserică în relație cu episcopatul și laicul.

Pentru eclesiologii apuseni, este evident că și în cazul schismei din secolul al IX-lea, „Roma, în special sub Nicolae I, a acționat în baza conștiinței primatului său înțeles ca plenitudo potestatis”⁴⁰, în timp ce Constantinopolul a acționat în paradigma exercitării puterii în Biserică de către pentarhia patriarhatelor sau în cadrul sinoadelor, iar autoritatea personală a episcopilor este controlată de sinoade și în perioada dintre sinoade prin schimbul de scrisori sinodale⁴¹.

Problema Filioque va constitui miezul doctrinar și al Schismei celei mari din anul 1054 d.H, dar va avea în subsidiar problema autorității în Biserică - pretenția Romei “de a impune Constantinopolului punctul său de vedere și autoritatea de a reglementa tot ce se întâmplă în Biserică, direct și definitiv”⁴², papalitatea secolului al XI-lea nemafiind “în ton” cu tipul de sinodalitate ecumenică⁴³.

Conform ultimelor cercetări în domeniu, începând cu veacul al IX-lea “se manifestă net ruperea Bisericii latine de sistemul sinodal” și asistăm la impunerea treptată, prin Falsele decretalii sau decrete isidoriene⁴⁴, a concepției potrivit căreia “mitropoliții își trag întreaga lor putere din plinătatea puterii (plenitudo potestatis) papei, și potrivit căreia papa singur are puterea de a-i numi și depune pe episcopi (lucru care mai înainte ținea de o hotărâre sinodală)”⁴⁵.

Acceptarea de către papi a adaosului la Crez, parțial în secolul al IX-lea și definitiv în debutul secolului al XI-lea, a ridicat o nouă problemă celei strict teologice și anume: „este papa, în virtutea autorității sale petrine, îndreptățit să

⁴⁰ Y.M.-J Congar o.p., After Nine Hundred Years, p. 70.

⁴¹ Ibidem, p. 70. Pentru răsăriteni, adaosul va fi perceput atât ca o contrafacere a Crezului niceo-constantinopolitan, dar și ca „un act unilateral de legislație dogmatică emis de către unul dintre cei cinci patriarhi apostolici”, cf. Jaroslav Pelikan, Tradiția Creștină. O istorie a dezvoltării doctrinei. III – Evoluția teologiei medievale (600-1300), trad. de Silvia Palade, Ed. Polirom, 2006, p. 51.

⁴² Y.M.-J Congar o.p., After Nine Hundred Years, p. 70.

⁴³ Vezi și John Meyendorff, Teologia Bizantină, trad. de Pr. conf. dr. Alexandru I. Stan, EIBMBOR, București, 1996, p. 136.

⁴⁴ Colecție de 324 citate din papii primelor patru secole, pusă pe seama Sfântului Isidor de Sevilia (530 – 636 d.H.), datată de cercetători ca aparținând celei de-a doua jumătăți a secolului al IX-lea și considerată indubitabil a fi un *fals* prin care papii au încercat să-și justifice deciziile și drepturile de tip juridic asupra Bisericii și pretențiile primatului jurisdicțional. Spre exemplu, papa Anaclet (care, atenție!, a fost episcop al Romei aproximativ între anii 79 - 90 d.H.) “afirmă” într-una dintre scrisorile sale pastorale: “adevărat este că Biserica Romană și apostolică nu de la apostoli, ci de la Însuși Domnul și Mântuitorul nostru a obținut primatul și puterea totală peste Biserica universală și poate interveni peste toată turma poporului creștin” sau “primul scaun este un beneficiu ceresc al Bisericii Romane, pe care fericiii Petru și Pavel l-au consacrat prin martiriul lor”, pentru ca după el să figureze doar alte două scaune cu patronat petrin - Alexandria (întemeiat de Marcu, un ucenic al lui Petru) și Antiohia (unde Petru a propovăduit înainte de a ajunge la Roma), cf. Isidori Mercatoli, *Decretalium Collectio*, în J.-P. Migne, PL vol. 130, Paris, 1853, col 77.

⁴⁵ Jean-Claude Larchet, *Biserica, Trupul lui Hristos. II*, pp. 42 - 43.

modifice Crezul ecumenic cu de la sine putere?”⁴⁶. În acest context, problema se va centra pe următoarele coordonate: definirea credinței a fost dependentă de criterii instituționale, legale și absolute, cum ar fi papalitatea? poate fi acest criteriu mai de încredere decât sinoadele și părinții, ținând seama și de faptul că, așa cum au arătat isihăștii, începând chiar cu secolul al X-lea, cunoașterea lui Dumnezeu, aparține fiecărui creștin membru al trupului sacramental al lui Hristos?⁴⁷.

Tumultuosul secol al XI-lea se va încheia en fanfare cu papa Grigorie al VII-lea (1073 - 1085), care va emite celebrul *Dictatus papae* (1075) pe fondul luptelor perpetue dintre împărații romani de națiune germanică și papi pentru acapararea puterii eclesiastice și imperiale și sub care primatul petrin, substanțial „mistic”, devine „o putere instituțională, concepută de Dumnezeu-întemeietorul și non-negociabilă”⁴⁸.

Practic, *Dictatus papae* este punctul de cotitură, documentul esențial de factură eminent papală, care proclamă autoritatea universală a papei asupra puterii seculare și a celei eclesiastice⁴⁹ și care, fiind emis la aproximativ două decenii după schisma cea mare, „a contribuit, prin direcțiile sale intenționate unilaterale și prin tendințele eclesiologice, la adâncirea rupturii”⁵⁰ cu Biserica Răsăriteană și la pierderea iremediabilă a exercițiului sinodalității și al exercitării autorității în cadrul koinoniei Bisericii și nu deasupra acesteia⁵¹.

Bilanțul acestor evoluții și mentalități este magistral prezentat de călugărul catolic Bernard de Clairvaux (1091-1153 d.H.), în tratatele sale dedicate papei Eugeniu al III-lea, de unde aflăm că imaginea și demnitatea papală întruchipa în mediile teologice din Occident toate prototipurile antice, pe cele hristice ale Vechiului Testament, ba chiar pe cele ale apostolilor în general și Petru în special și chiar a lui Iisus Hristos: „care este, de-a lungul timpului, rolul vostru în Biserica lui Dumnezeu? Deci cine

⁴⁶ John Meyendorff, *Two vision of the Church*, p. 48. Biserica Apuseană se află în situația paradoxală în care un papă - Leon al III-lea (795 - 816) - a refuzat expres introducerea adaosului *Filioque* în Crez, postând două table pe ușile palatului episcopal din Roma cu textul original, deși însuși împăratul franc Carol cel Mare i-o ceruse, în timp ce un alt papă - Benedict al VIII-lea (1012 - 1024) - oficializează introducerea benevolă a lui *Filioque* în Crez în anul 1014 d.H., cu ocazia încoronării la Roma a unui împărat german - Henric al III-lea.

⁴⁷ Vezi *Ibidem*, p. 48.

⁴⁸ *Idem*, *Rome and Constantinople*, pp. 17 - 18.

⁴⁹ Sentința nr. 1: “Doar Biserica Romană a fost întemeiată de însuși Dumnezeu” (*Quod Romana ecclesia a solo Domino sit fundata*); Sentința nr. 2: Doar Pontiful roman singur are dreptul de a fi numit universal (*Quod solus Romanus pontifex iure dicatur universalis.*), sau Sentința nr. 7: Doar lui (papei, *n.n.*) îi este permis să-i depună pe împărați (*Quod illi liceat imperatores deponere*) cf. <http://www.unamsanctamcatholicam.com/history/79-history/215-revisiting-dictatus-papae.html> (accesat la 13 decembrie 2015).

⁵⁰ Y.M.-J Congar o.p., *After Nine Hundred Years*, p. 71.

⁵¹ Teologul romano-catolic Bernard Sesboüé, remarcă obiectiv că odată cu reforma inițiată de papa Grigorie al VII-lea „a început o lentă și regulată mișcare de centralizare, care va da tot mai mult Bisericii romane aspectul unei monarhii piramidale și ierarhice”, cf. *A CREDE. Invitație la credința catolică pentru femeile și bărbații secolului al XXI-lea*, trad. din lb. franceză de pr. dr. Ștefan Lupu și pr. Iosif Martin, Ed. Sapientia, Iași, 2011, p. 413.

sunteți? Marele preot, suveranul Pontif. Primul între episcopi, moștenitorul apostolilor, vă numiți Abel prin primat, Noe prin guvernare, Avraam prin patriarhat, Melchisedec prin ordine, Aaron prin demintate, Moise prin autoritate, Samuel prin jurisdicție, Petru prin putere și Iisus-Christos prin ungere”⁵².

Cu toate acestea monahul eremit îl avertizează pe fostul său ucenic, devenit papă, asupra tentației transformării autorității sale și a Bisericii romane în autoritarism episcopal și eclesial: „să iei în considerare, înainte de toate, că sfânta Biserică romană în care Dumnezeu te-a pus cap este MAMA și nu STĂPANA celorlalte Biserici, că tu însuși nu ești SUVERANUL episcopilor, ci unul dintre ei, frate al celor care-l iubesc pe Dumnezeu, partener al celor care se tem de El”⁵³. Potrivit principiilor „reformiste” gregoriene stipulate în *Dictatus*⁵⁴, episcopii apuseni vor deveni treptat subordonații papei⁵⁵, iar sinoadele simple manifestări ale puterii papale⁵⁶, rezultatul fiind că „în veacul al XII-lea, în Apus, sinoadele devin definitiv «sinoade ale papei»”, convocate, prezidate și confirmate de el”, pentru ca de la mijlocul veacului al XIII-lea să se treacă „de la alegerea episcopilor la numirea lor de către papă”⁵⁷.

Pe fondul creșterii puterii și autorității sale, peste alte două decenii, papalitatea se va lansa în cruciade, purtate de-a lungul a două secole, care-i vor oferi ocazii succesive să se comporte ca întruchipare a autorității petrine și supreme în Biserică⁵⁸ și liderul politic incontestabil al Europei occidentale,

⁵² *Les Cinq Livres de la Considération de Saint Bernard, Premier Abbé de Clairvaux au Pape Eugène III, livre II, VIII, 15*, apud <http://www.abbaye-saint-benoit.ch/saints/bernard/tome02/index.htm> (accesat la 13 decembrie 2015). Vezi și Jaroslav Pelikan, *Tradiția Creștină. O istorie a dezvoltării doctrinei*, III, p. 321.

⁵³ *Les Cinq Livres de la Considération de Saint Bernard, livre IV, VII, 23, Sit. cit.* Cf. și Jaroslav Pelikan, *Tradiția Creștină. O istorie a dezvoltării doctrinei*, III, p. 321.

⁵⁴ Sentința nr. 3: “Că doar el poate să depună sau să instaleze episcopi” și Sentința nr. 4: “Că într-un conciliu, legatul său, chiar dacă are cea mai mică treaptă, este peste toți episcopii și poate să impună o sentință de depunere împotriva lor”, Sentința nr. 25: *Papa poate să depună sau să absolve episcopi fără să întrunească sinodul*, apud <http://www.unamsantamcatholicam.com/history/79-history/215-revisiting-dictatus-papae.html> (accesat la 15 decembrie 2015).

⁵⁵ Pe fondul concentrării autorității dogmatice, liturgice și canonice în mâna papei, asistăm la „diminuarea funcției episcopale în Biserică medievală a Occidentului”, cf. Ghislain Lafont, *Op. cit.*, p. 107.

⁵⁶ Sentințele 16-18: *Niciun sinod nu se poate chema general fără porunca sa; Niciun capitol (text, n.n.) nu este canonic fără autoritatea lui; Sentința dată de el nu poate fi schimbată de nimeni și numai el poate schimba sentința dată de altcineva*, apud <http://www.unamsantamcatholicam.com/history/79-history/215-revisiting-dictatus-papae.html> (accesat la 15 decembrie 2015).

⁵⁷ Jean-Claude Larchet, *Biserica, Trupul lui Hristos. II*, p. 46. Benedictinul Ghislain Lafont spune că din a doua jumătate a secolului al XIII-lea, odată cu papa Clement al IV-lea (1265 - 1268), Biserica Apuseană trece „printr-o nouă etapă a centralizării”, prin retragerea dreptului alegerii episcopilor de către colegiile electorale ale Bisericii și revendicarea de către acesta a dreptului numirii episcopilor, *Op. cit.*, p. 198.

⁵⁸ În Evul Mediu creștin, „Roma concepe regimul Bisericii universale de tip monarhic în dependență de puterea apostolică supremă remisă de Domnul lui Petru și transmisă prin acesta succesorilor săi („vicarilor”)”, cf. Y.M.-J. Congar o.p., *Conscience ecclésiologique en Occident et en Orient du VIe au XIe siècle*, p. 228.

care convoacă regii și principii apuseni la războiul „sfânt” pentru eliberarea Țării Sfinte și vechilor scaune patriarhale (Ierusalim, Antiohia, Alexandria).

Sinodul unionist cu bizantinii de la Lyon, din anul 1274, va releva efectele devastatoare asupra mentalității papale pe parcursul celor două sute de ani, ale Dictatului de la 1075; în timpul tratativilor de unire, papa Grigorie al X-lea (1271-1276) având doar grija de a impune grecilor recunoașterea primatului juridic și dreptul său de instanță ultimă de apel în judecarea cauzelor bisericești. Pretențiile exprimate treizeci de ani mai târziu de papa Bonifaciu al VIII-lea în bula *Unam Sanctam* (1302) în termeni de putere (*potestas*) și de supremație totală asupra Bisericii și statului⁵⁹ nu sunt decât o reluare actualizată a celor exprimate în *Dictatus papae*.

Conștientizând statutul decorativ și exploatând schisma papală din secolul al XIV-lea, la sinoadele conciliariste din prima jumătate a secolului al XV-lea, de la Pisa, Konstanz și Basel, episcopatul german s-a pronunțat pentru supremația autorității sinodale asupra celei papale în Biserică, însă mișcarea acestuia va fi contracarată cu abilitate prin reluarea de către papalitate a demersurilor unioniste („reușite”) cu bizantinii la Ferrara-Florența, în 1438 -1449, ceea ce va genera efectul invers al accentuării autorității papale în raport cu sinodul episcopilor.

Prin amploarea și emulația deosebite provocate în rândul credincioșilor, reforma protestantă din secolul al XVI-lea, îndreptată împotriva figurii ierarhice excesive a Bisericii, va determina o contrareformă care a avut ca rezultat o regrupare a Bisericii Romano-catolice în jurul autorității papei, care se va afirma din nou, după modelul inițiat de Grigorie al VII-lea, la Conciliul tridentin (1545 - 1563)⁶⁰, ca fiind „singura referință solidă și stabilă când e vorba de a spune unde se află adevărata Biserică și adevărata credință”⁶¹.

Concluzia teologului romano-catolic Bernard Sesboué, cu privire la evoluția relațiilor papă – conciliu (ecumenic) în Evul Mediu, rezumă cât se poate de lapidar acest raport: „de-a lungul întregului Ev Mediu se vor ține concilii generale în Occident, dar vor fi concilii „pontificale”, convocate de papa în vederea susținerii și ratificării orientărilor sale. (...) Curia romană își asumă o importanță tot mai mare în conducerea Bisericii și își revendică autoritatea de a decide în legătură nu numai cu problemele disciplinare, ci și doctrinale”⁶².

În acest context, Conciliul I Vatican (1870) reprezintă doar rezultatul final sau punctul culminant al oficializării autorității papale în materie de credință și

⁵⁹ „În puterea Bisericii sunt două săbii, cea spirituală și cea temporală (...) ambele sunt în puterea Bisericii, (...) o sabie trebuie subordonată alteia, adică cea temporală supusă puterii spirituale”, cf. <http://www.papalencyclicals.net/Bon08/B8unam.htm> (accesat la 13 decembrie 2015).

⁶⁰ Ghislain Lafont, *Op. cit.*, p. 243. Același teolog catolic este tentat să se întrebe „ce s-ar fi întâmplat dacă s-ar fi luat în considerare o modificare a teologiei autorității în Biserică” la acest conciliu, pentru a depăși cheia neoplatonicistă a „unului” de interpretare a acestei autorități și a oferi „o nouă perspectivă atât asupra papei, cât și a preoților”, cf. *Ibidem*, Nota 52, p. 243.

⁶¹ Jean-Claude Larchet, *Biserica, Trupul lui Hristos. II*, p. 49.

⁶² *A CREDE. Invitație la credința catolică*, p. 413.

moravuri⁶³, ca imagine terestră a autorității dumnezeiești, prin proclamarea explicită a dogmei infailibilității ex cathedra și a primatului jurisdicțional asupra întregii Biserici, constituția dogmatică „despre Biserica” Pastor aeternus, adoptată la acest conciliu, fiind doar „o expresie mai nuanțată” a bulei Dictatus papae a lui Grigorie al VII-lea din 1075, fapt care duce în mod ineluctabil la concluzia că timp de aproape un mileniu, după cele șapte sinoade ecumenice și schismele din 867 și 1054, eclesiologia romano-catolică s-a concentrat exclusiv pe definirea autorității absolute a papei în Biserică și în raport cu Biserica⁶⁴.

Vatican I a însemnat și o repliere a autorității papale pe tărâm dogmatic, moral și canonic, deci o reînțoarcere a ei din lume (ad extra) în Biserică (ad intra), după ce mișcările naționale de emancipare a popoarelor europene din prima jumătate a secolului al XIX-lea vor genera și o contestare și o nerecunoaștere a autorității seculare (politice) a papei de la Roma⁶⁵.

Efectele hotărârilor Conciliului Vatican I, care au preponderent o notă polemică și apologetică, au fost, atât în teologia de școală „a manualelor”, cât și în viața Bisericii Apusene, transformarea eclesiologiei în „ierarhologie”, aceasta fiind dominată total de teza primatului papal. Imaginea Bisericii a fost aceea „a unui sistem, a unei organizații”, căreia nu i-a plăcut să facă loc interiorității religioase care animă/însuflețește această organizație⁶⁶.

Evoluția eclesială și istorică diferită a celor două părți ale creștinătății va duce la instalarea și accentuare treptată a unei „înstrăinări”⁶⁷, care „a început cu tensiunile teologice din perioada sinoadelor ecumenice și s-a dezvoltat prin înțelegerea diferită a rolului autorității în Biserică”⁶⁸.

În acest context, în Apusul catolic, „modificarea teologiei autorității a fost întreprinsă pentru prima dată după Evul Mediu timpuriu”⁶⁹ la Conciliului Vatican II (1962 - 1965), însă concepția Bisericii Romano-catolice în ceea ce privește autoritatea în Biserică va păstra accentul puternic pe centralismul papal, cu un efort notabil de a recupera exercițiul sinodalității care nu a fost dus însă până la capăt.

⁶³ Ghislain Lafont, *Op. cit.*, p. 243. Și cardinalul Congar recunoaște că „punctul de vedere al autorității, ca element decisiv al raporturilor religioase, a dominat preocupările Conciliului. (...) Ceea ce trebuie crezut este formulat în termenii autorității lui Dumnezeu Creatorul către creația Sa, al învățaturii divine către rațiunea umană, motivul (rațiunea) însăși a credinței este exprimată în termenii «auctoritas Dei revelanti»”, în studiul *L'Écclésiologie, de la Revolution française au Concil du Vatican*, în *Unam Sanctam*, nr. 34, Les Éditions du Cerf, Paris, 1960, p. 112.

⁶⁴ Y.M.-J Congar o.p., *L'Écclésiologie, de la Revolution française au Concil du Vatican*, p. 113.

⁶⁵ Termenul îi aparține reputatului eclesiolog catolic Yves Congar O.P., care identifică, în lucrarea *After Nine Hundred Years*, factorii politici, culturali și eclesiologici care au generat „înstrăinarea” dintre cele două părți ale creștinătății - Apusul și Răsăritul.

⁶⁶ John Meyendorff, *Two Vision of the Church*, p. 46.

⁶⁷ Ghislain Lafont, *Op. cit.*, Nota 52, p. 243.

⁶⁸ John Meyendorff, *Two Vision of the Church*, p. 46.

⁶⁹ Ghislain Lafont, *Op. cit.*, Nota 52, p. 243.